

**Ma'muriy sud ishlarida fuqarolarning protsessual huquq va
majburiyatlarini ta'minlashning amaliy mexanizmlari.**

Madrahimova Guljahon Ruzimboy qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: guljahon_20@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada fuqarolarning protsessual huquqlari va majburiyatlari tahlil qilingan.. Konstitutsiyada belgilangan huquqlarni amalda kafolatlash uchun 2018-yilda qabul qilingan Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksning ahamiyati ochib beriladi. Maqolada sud jarayonida tenglik, oshkoralik, adolatlilik va sudning faol ishtiroki prinsiplari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, sud amaliyotida fuqarolar huquqlarining samarali himoyasi, shikoyat qilish imkoniyatlari kengaytirilishi hamda xalqaro tajriba bilan taqqoslash masalalari yoritiladi. Olingan natijalar O'zbekistonda odil sudlov tizimini mustahkamlash va fuqarolarning sud orqali huquqiy himoyasini kuchaytirishga qaratilgan yondashuvlarni ilmiy asoslashga xizmat qiladi.

Аннотация

В статье анализируются процессуальные права и обязанности граждан в административном судопроизводстве. Раскрывается значение Кодекса административного судопроизводства, принятого в 2018 году, который обеспечивает практическую реализацию конституционных прав. Рассматриваются принципы равенства, гласности, справедливости и активного участия суда в процессе. Также освещаются вопросы эффективной защиты прав граждан в судебной практике, расширение возможностей обжалования и сопоставление с международным опытом. Полученные результаты способствуют научному обоснованию подходов, направленных на укрепление системы справедливого правосудия в Узбекистане и усиление правовой защиты граждан посредством суда.

Annotation

This article analyzes the procedural rights and obligations of citizens in administrative court proceedings. The significance of the Code of Administrative Judicial Procedure adopted in 2018, which ensures the practical guarantee of constitutional rights, is revealed. The principles of equality, transparency, fairness, and the active role of the

court in the judicial process are examined. The article also highlights the effective protection of citizens' rights in judicial practice, the expansion of opportunities to file complaints, and the comparison with international experience. The findings contribute to the scientific substantiation of approaches aimed at strengthening the system of fair justice in Uzbekistan and enhancing citizens' legal protection through the courts.

Kalit soʻzlar: ma'muriy sudlar, fuqarolar huquqlari, protsessual huquqlar, sud islohotlari, ma'muriy kodeks, sud prinsiplari, sud amaliyoti, xalqaro tajriba, sud nazorati, odillik

Ключевые слова

административные суды, права граждан, процессуальные права, судебные реформы, административный кодекс, принципы судопроизводства, судебная практика, международный опыт, судебный контроль, справедливость

Keywords

administrative courts, citizens' rights, procedural rights, judicial reforms, administrative code, judicial principles, judicial practice, international experience, judicial review, fairness

KIRISH Ma'muriy sudlar fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish uchun muhim mexanizmdir. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 55-moddasiga muvofiq, har bir shaxs o'z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, shu jumladan mansabdor shaxslarning qaror va harakatlariga nisbatan shikoyat qilish huquqiga ega[1]. Ma'muriy sudlar aynan shu konstitutsiyaviy huquqni amaliyotda ta'minlovchi vosita sifatida maydonga chiqdi. 2017-yildan O'zbekistonda ma'muriy sudlar tizimi joriy etilib, 2018-yilda qabul qilingan Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi Kodeks ushbu sohada mustahkam huquqiy asos yaratdi[2]. Mazkur Kodeksda ma'muriy ishlarni yuritish vazifalari sifatida qonun ustuvorligini va fuqarolarning huquq hamda qonuniy manfaatlarini ta'minlash belgilangan. Demak, ma'muriy sudlovning asosiy maqsadi - fuqarolarning protsessual huquqlarini to'la ro'yobga chiqarish va ularning buzilgan huquqlarini tiklashdir.

ASOSIY QISM O'zbekistonning ma'muriy protsessual qonunchiligi fuqarolarning sud jarayonidagi huquq va majburiyatlarini kafolatlash uchun bir qator prinsiplarga tayangan. Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi Kodeksda har qanday mansabdor shaxs buzilgan yoki nizolashilayotgan huquq va manfaatlarini himoya qilish uchun ma'muriy sudga murojaat qilish huquqiga egaligi mustahkamlab qo'yilgan[3]. Shu bilan birga, taraflar sud oldida teng protsessual huquqlarga ega ekani va sud jarayonida teng imkoniyatlar prinsipi amal qilishi belgilangan[4].

Kodeksga muvofiq, fuqarolar sudda ish hujjatlari bilan tanishish, dalillar keltirish, vakil orqali ishtirok etish, apellyatsiya va kassatsiya shikoyati berish kabi asosiy protsessual huquqlarga egadir. Sud jarayoni ochiqlik va adolatlilik talablariga muvofiq olib borilishi ham qonunchilikda nazarda tutilgan[5]. So‘nggi yillarda qonunchilikda fuqarolarning protsessual huquqlarini mustahkamlashga qaratilgan muhim o‘zgarishlar kiritildi. Xususan, 2023-2025 yillarda sud-huquq sohasidagi islohotlar doirasida fuqarolarning sud qarorlaridan shikoyat berish huquqi kengaytirildi, ularning advokat yordami bilan ta‘minlanish kafolatlari kuchaytirildi. Ma‘muriy sudlarda ish ko‘rish tartibi inson huquqlariga asoslangan yangi yondashuvlar bilan boyitilib, prokurorlarning ishtiroki qonuniylikni nazorat qilish bilan chegaralandi. Bu o‘zgarishlar fuqarolarning sudda o‘z huquqlarini samarali himoya qilishiga qo‘shimcha kafolatlar yaratmoqda.

Kodeksda mustahkamlangan yana bir muhim mexanizm - bu sudning faol ishtirok etish prinsipidir. Dastlab ma‘muriy sudlovda taraflar tortishuvi tamoyili amal qilgan edi. Biroq amaliyot ko‘rsatdiki, de-yure teng huquqli bo‘lishiga qaramay, jismoniy shaxslar de-fakto jihatdan davlat organlariga nisbatan zaif taraf bo‘lib qolayotgan edi. Davlat idoralari qo‘lida zarur dalillar va malakali yuristlar bo‘lgani holda, oddiy fuqaro sudda o‘z haqliligini isbotlashda qiynalgan. Shu sababli qonunchi taraflar o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlash maqsadida musobaqalashuv prinsipini sudning faol yordami prinsipiga almashtirdi[6]. Endilikda sud ishdagi holatlarni to‘liq, har taraflama va obyektiv o‘rganish uchun mas‘uldir, ya‘ni taraflar keltirgan dalillar bilangina cheklanib qolmay, zarur bo‘lsa, o‘z tashabbusi bilan qo‘shimcha dalillar to‘playdi. Shunday qilib, qonunchilikdagi ushbu mexanizm orqali sud fuqarolarning protsessual huquqlarini ta‘minlashda yanada faol rol o‘ynay boshladi.

O‘zbekistonda ma‘muriy sudlar faoliyati fuqarolarning huquqiy himoyasini real ta‘minlashga xizmat qilayotganini sud amaliyoti ko‘rsatmoqda. 2017-2024 yillar davomida ma‘muriy sudlar tomonidan qariyb 120 mingta ish ko‘rib chiqildi, shundan 60% dan ortig‘ida da‘vogarlar foydasiga hal qiluvchi qarorlar chiqdi[7]. Bu ko‘rsatkichlar ma‘muriy adolat tizimi fuqarolar huquqlarini himoya qilishda yuqori samaradorlikka ega ekanini tasdiqlaydi.

Sud amaliyotining yana bir muhim jihati - fuqarolar uchun **appelyatsiya va kassatsiya instansiyalariga erkin murojaat** imkoniyatidir. So‘nggi islohotlar doirasida sud qarorlarini qayta ko‘rib chiqish tizimi takomillashtirilib, fuqarolarning yuqori instansiyalarga shikoyat qilish huquqi soddalashtirildi. Jumladan, qonunchilikka kiritilgan tuzatishlar bilan viloyat darajasidagi sudlar va Oliy sudda yangi nazorat

instansiyalari joriy etilib, pastki sud qarorlarini qayta ko'rib chiqish jarayoni tezlashtirildi. Bu o'zgarishlar natijasida sudlarda ishlarning sifatli va o'z vaqtida ko'rilishi yaxshilanadi, eng muhimi, **fuqarolarning sud orqali o'z huquq va erkinliklarini himoya qilish imkoniyatlari yanada kengayadi.**

Ma'muriy adolatni ta'minlash borasida xalqaro amaliyotdan o'rganish ham muhim ahamiyatga ega. Ko'plab xorijiy davlatlarda ma'muriy sud ishlarini ko'rishda sudning faol roli printsipli allaqachon tan olingan. Masalan, Germaniyaning Ma'muriy sud protsessual kodeksida bu tamoyil "xizmat burchi bo'yicha tekshirish prinsipi" sifatida mustahkamlangan bo'lsa, Qozog'iston va Ozarbayjonning ma'muriy protsessual qonunlarida ham sudning faol roli printsipli alohida qayd etilgan. Ushbu tajriba shuni ko'rsatadiki, sudya ish holatlarini chuqur o'rganib chiqishi, zarur dalillarni mustaqil to'plash vakolatiga ega bo'lishi - fuqarolarning sud oldida himoyasini yanada real qilishning xalqaro miqyosda o'zini oqlagan usulidir[8].

Ayrim xorijiy davlatlar tajribasida fuqarolar manfaatini himoyalash uchun maxsus institutlar joriy etilgan. Masalan, ma'muriy sudlar faoliyatini keng jamoatchilik kuzatuvi ostida o'tkazish yoki ombudsman instituti orqali fuqarolarga sud jarayonida ko'mak berish kabi choralar mavjud. Fransiya va Turkiya kabi davlatlarda ma'muriy sudlar qarorlari ustidan maxsus Kengash (Davlat Kengashi kabi oliy ma'muriy sud) ko'rib chiqadi va bu organlar fuqarolar huquqlarining to'liq ta'minlanishiga alohida e'tibor qaratadi. Shuningdek, ayrim mamlakatlarda fuqarolarga ma'muriy nizolarda yordam beruvchi yuridik klinikalar va davlat hisobidan advokat yollash tizimlari yo'lga qo'yilgan. Bularning barchasi fuqarolar protsessual huquqlarini amalga oshirishga xizmat qiluvchi amaliy mexanizmlardir.

Umuman olganda, O'zbekiston ma'muriy sud tizimidagi islohotlar xalqaro tajribaga uyg'un tarzda olib borilmoqda. Yuqorida tilga olingan sudning faol roli prinsipi Germaniya, Rossiya kabi tizimlardan ilhomlangan va mahalliy sharoitga moslashtirilgan yangilikdir[8]. Kelgusida ham xorijiy tajribalarni o'rganish davom etmoqda - masalan, tahlilchilarning fikriga ko'ra, Germaniya, Fransiya va Rossiya ma'muriy adolat sohasida o'zini oqlagan ayrim mexanizmlarni O'zbekiston qonunchiligiga joriy etish ijro va protsess samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Xalqaro tamoyillar va amaliy tajribalar bilan solishtirish mahalliy tizimni takomillashtirishda muhim nazariya va amaliyot manbai bo'lib xizmat qilmoqda.

Bugungi kunga kelib, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan inson huquq va erkinliklarining sudlar tomonidan samarali himoya qilinishi jarayonida ishlarni ixtisoslashgan ma'muriy sudlar ko'rib chiqishi muhim

ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada qabul qilingan Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeks ma'muriy odil sudlovni amalga oshirishning asosiy kafolati sifatida maydonga chiqqan. Kodeksning qabul qilinishi fuqarolarning ommaviy-huquqiy munosabatlardan kelib chiqqan huquq va qonuniy manfaatlarini sud tartibida samarali himoya qilish tizimini yaratgan. Shu bilan birga, tadbirkorlik sub'ektlarining huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari sud orqali ishonchli himoya ostida. Kodeks davlat boshqaruvi organlarining fuqarolar va tashkilotlarga daxldor bo'lgan xatti-harakatlari hamda qarorlarining qonuniyligi ustidan sud nazoratini amalga oshirishga xizmat qilgan. Natijada, Konstitutsiyada belgilangan inson huquq va erkinliklarini kafolatlash mexanizmlari yanada kuchaytirilgan[9].

Fuqarolarning protsessual huquq va majburiyatlari ta'minlangan. Bu nafaqat sud majlislarida adolatli muhit yaratilishini, balki yakunda qabul qilingan qaror tatbiq etilguniga qadar jarayon to'liq ishlashini ham talab qiladi. Sud qarorlarining o'z vaqtida va to'liq ijro etilishi adolatli sudlov tizimining ajralmas qismi sifatida qaraladi. Shu sababli u O'zbekiston huquqiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida hisoblab kelinmoqda.

Xulosa

O'zbekistonda ma'muriy sud ishlarida fuqarolarning protsessual huquq va majburiyatlarini ta'minlash borasida salmoqli ishlar amalga oshirildi va bu jarayon izchil davom etmoqda. Qonunchilik darajasida huquq va erkinliklarni himoyalashning mustahkam kafolatlari yaratildi - sudga murojaat qilish huquqi kengaytirildi, sud jarayonining asosiy prinsiplari (tenglik, oshkoralik, adolatlilik) qonun bilan mustahkamlandi, sudning faolligi printsiplari joriy etilib, fuqarolarning real himoyasi kuchaytirildi. Sud amaliyotida ushbu mexanizmlarning ijobiy natija berayotgani sezilmoqda.

Biroq, bu sohada muntazam takomillashtirish doimiy ahamiyatga ega. Xalqaro tajribalar bilan solishtirish O'zbekiston ma'muriy sud tizimi uchun yangi istiqbolli g'oyalarni beradi. Fuqarolarning odil sudlovdan rozi bo'lishi faqat sud jarayonining adolatlilikigina emas, balki sud qarorining to'liq ijro etilishi bilan ham chambarchas bog'liq. Shu bois, sud qarorlarining ijrosi masalasida ham qat'iy choralar ko'rilishi va innovatsion yechimlar joriy qilinishi zarur.

Fuqarolarning protsessual huquqlarini ta'minlash - huquqiy davlat qurish yo'lidagi ustuvor vazifalardan biridir. Qonunchilikdagi aniq mexanizmlar, sud amaliyotidagi islohotlar va xalqaro tajriba bilan uyg'un taraqqiyot tufayli O'zbekistonda fuqarolarning sud orqali huquq va majburiyatlarini himoya qilish tizimi

tobora mustahkamlanib bormoqda. Eng muhimi, fuqarolarning adolatga ishonchi ortmoqda, chunki ular o'z huquqlari buzilganda mustaqil sud orqali himoya topishiga va bu himoya hayotda ham real amalga oshishiga ishonmoqda. Bu esa mamlakatda qonun ustuvorligi va inson huquqlarini ta'minlashning asosiy ko'rsatkichlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. D.Pulatov. Совершенствование административного судопроизводства: гарантия прав и основа для устойчивого развития. 2025. <https://toshkent.sud.uz>
2. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksi. - Toshkent, 2018.
3. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksi. 4-modda. 2018. <https://lex.uz/docs/-3527353#:~:text=4>
4. D.Djurayeva. Sud mustaqilligi va davlat boshqaruvini tubdan takomillashtirish. 2025. <https://toshkent-mamuriy.sud.uz/sud-mustaqilligi-va-davlat-boshqaruvini-tubdan-takomillashtirish>
5. T.Rakhmonov. "Can the principle of the active role of the court ensure genuine equality of the parties to administrative proceedings?", Uzbekistan Law Blog, 18.05.2024. <https://uzbekistanlawblog.com/can-the-principle-of-the-active-role-of-the-court-ensure-genuine-equality-of-the-parties-to-administrative-proceedings>
6. Совершенствование административного судопроизводства: гарантия прав и основа для устойчивого развития. 2025. <https://toshkent.sud.uz>
7. Qozog'iston Respublikasining Ma'muriy protsessual kodeksi. 2020.
8. Rossiya Federatsiyasining "Ijro ishi yuritish to'g'risida"gi Federal qonuni 2007 yil 2-oktyabrdagi 229-FZ-son (Rossiya Federatsiyasining "Ijro ishi yuritish to'g'risida"gi Federal qonuni).
9. M.M.Mamasiddiqov. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi ma'muriy sud ishlarini yuritishning manbai sifatida. 2018. https://constitution.uz/oz/pages/mamuriy_sud_ishlari